

ELŻBIETA DĄBROWSKA

BADANIA WYKOPALISKOWE NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM
 CMENTARZYSKU KURHANOWYM (GRUPA II)
 W RACIBORZU-OBORZE

Cmentarzysko kurhanowe określane w literaturze mianem „Racibórz-Obora” znajduje się na pograniczu miejscowości Racibórz (m. p.), Markowice Raciborskie i Brzezie-Dębicz, pow. Rybnik. W lesie tym, porastającym erozyjną wysoczyznę lewego brzegu Odry (około 25 m nad poziomem wody), mamy trzy grupy kurhanów. Pierwsza, położona na krawędzi wysoczyzny, złożona z 13 kurhanów, była przedmiotem wykopalisk w latach 1961—1964¹.

Badania roku 1966² miały na celu rozpoznanie charakteru i chronologii kopców grupy drugiej, ich stosunku do kurhanów eksplorowanych poprzednio, a także zasięgu całego cmentarzyska, w końcu zaś ewentualnej łączności kurhanów grupy drugiej z grupą pierwszą. Grupa ta znajduje się jedynie w odległości 140 m na południowy wschód (SEE) od poprzedniej, położona na szczycie wysoczyzny, w pobliżu punktu triangulacyjnego 221 m n.p.m. Składa się z trzech stosunkowo dużych kopców o średnicy ok. 7—7,5 m i wysokości ok. 100 cm, położonych w odległości ok. 12 m od siebie (ryc. 2), oraz śladów kilku dalszych, prawie już zupełnie niewidocznych, trudnych do zweryfikowania bez uprzednich badań wykopaliskowych. Ustalenie stopnia deformacji pierwotnego wyglądu kopców utrudnia fakt silnego zadrzewienia terenu. Przedmiotem prac w roku 1966 był wysunięty najbardziej na zachód w grupie drugiej kurhan oznaczony numerem 14, kształtu kołlistego (wymiary 6,5×7 m, przy wysokości 99 cm)³. Nachylenie stoku kurhanu jest nierównomierne: strome od północy i zachodu (sam skraj kurhanu został zniszczony przez ścieżkę leśną) — wobec znacznego spadku terenu, łagodne zaś w partii południowo-wschodniej. Brak śladów rowu przykurhanowego⁴.

W nasypie kurhanu wyróżniono 5 nakładających się kolejno w poziomie warstw (z nieznacznym wypiętrzeniem w centrum kurhanu): brunatnoczarny humus współ-

¹ E. Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczny kurhan ciałopalny na cmentarzysku Racibórz-Obora, pow. Rybnik*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 29: 1963, s. 80—82; tejże, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Raciborzu-Oborze w świetle badań z lat 1961, 1963—1964*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 19: 1967, s. 295—304.

² Badania prowadzono z ramienia Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Krakowie. W badaniach brał udział student Politechniki Krakowskiej J. Płaski.

³ Dla kurhanów wszystkich grup przyjęto kolejną wspólną numerację.

⁴ Badany kurhan przecięto dwoma profilami wzdłuż linii N—S i W—E, eksplorując ćwiartki naprzemianległe. Wszystkie znalezione zabytki, a także ułamki kości i węgli drzewnych, lokalizowano w pionie i w poziomie (z dokładnością do 0,5 cm), dając pełne zestawienie planigraficzne w skali 1:10.

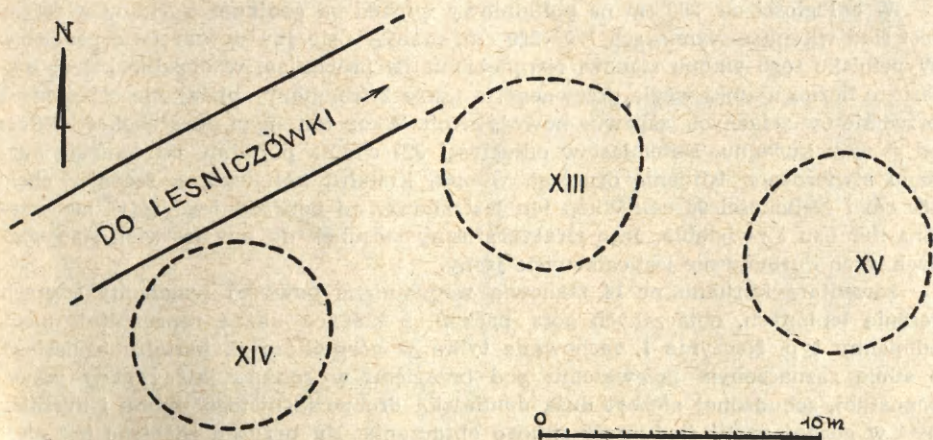
Ryc. 1. Racibórz-Obora. Kurhan 14. Profil kurhanu wzdłuż linii N—S:

a — humus współczesny; b — podglebie; c — jasny piasek przemieszany ze żwirem; d — warstwa ciałopalenia; e — piasek brunatny; f — warstwowany żwir calcowy; g — kamienie; i — korzenie; j — fragmenty naczyń

Rys. T. Wenhryniewicz

czesny z podsyciem leśnym, rdzawobrunatne podglebie, ciemnożółty piasek i jasnożółty piasek ze żwirem (stanowiący właściwy nasyp kurhanu, o pierwotnych wymiarach $4,1 \times 5$ m) oraz siwoniebieską warstwę ciałopalenia, poniżej której nie stwierdzono jednak śladów przepalenia gruntu (ryc. 1).

W obrębie humusu współczesnego i warstwy podglebia nie znaleziono zabytków. Dopiero na pograniczu warstwy ciemnożółtego i jasnożółtego piasku ze żwirem pojawiają się w centralnej partii kurhanu drobne pojedyncze ułamki kości, grupujące się w jej północno-zachodniej części. Małe skupisko, o średnicy ok. 40 cm, tworzą one także we wschodniej części kurhanu, gdzie znaleziono również znaczną ilość ułamków węgla drzewnych. Poniżej, na głębokości 59 cm, w warstwie jasnożółtego piasku z żwirem (w odległości 1—1,5 m na zachód od centrum kurhanu) odsłonięto duże skupisko kilkudziesięciu fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych (o wymiarach 80×70 cm), wśród których znaleziono też 4 ułamki bliżej nie zidentyfikowanej ceramiki pradziejowej na wtórnym złożu.

Ryc. 2. Racibórz-Obora. Plan kurhanów grupy II

Rys. T. Wenhryniewicz

Na głębokości około 70 cm pojawiła się niebieskosiwa warstwa ciałopalenia o niezwykle zbitej konsystencji z licznymi wytrąceniami żelazistymi, a także nielicznymi śladami popiołu i pyłu kostnego (?) oraz nielicznymi ułami kami węgla drzewnych. Warstwa ta, miąższości ok. 10—20 cm, posiada kształt nieregularnej elipsoidy o wymiarach 220×300 cm. W obrębie tej warstwy, a także poniżej jej zalegania wystąpiły liczne ułamki węgla drzewnych. Natomiast fragmenty kości znaleziono w dość dużym oddaleniu od warstwy ciałopalenia (około 1 m na wschód i 1,5 m na zachód).

Ponadto na ćwiartce północno-zachodniej, w odległości od 1 do 2,5 m od centrum kurhanu, zawsze jednak w obrębie warstwy ciemnożółtego piasku (która w tej partii stromo opada na zewnątrz), występują aż do głębokości 90 cm fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych, łącząc się stratygraficznie ze skupiskiem opisanym powyżej. Kilka fragmentów naczyń znalezionych na głębokościach 90—96 cm, na skraju ćwiartki północno-zachodniej, pochodzi ze zmywów warstwy ciemnożółtego piasku, stanowiącej górną partię nasypu kurhanu, opadającym zgodnie z pochyłością terenu.

Ze znalezionych w obrębie kurhanu ułamków ceramiki udało się zrekonstruować jedno prawie całe naczynie oraz znaczne partie trzech dalszych. Największy rozrzut fragmentów posiada naczynie 3 (360 cm×190 cm), którego ułamki występują na głębokościach od 61 do 96 cm. W obrębie rozrzutu tego naczynia występują fragmenty pozostałych trzech naczyń. Rozrzut fragmentów naczynia 1 (70×70 cm) pokrywa się zasadniczo z rozrzutem naczynia 2 (60×30 cm) i pojawiają się one na zbliżonych głębokościach (68—75 cm i 70—71,5 cm). Natomiast naczynie 4 posiada nieco większy rozrzut zarówno w poziomie (60×110 cm) jak i w pionie (59—96 cm).

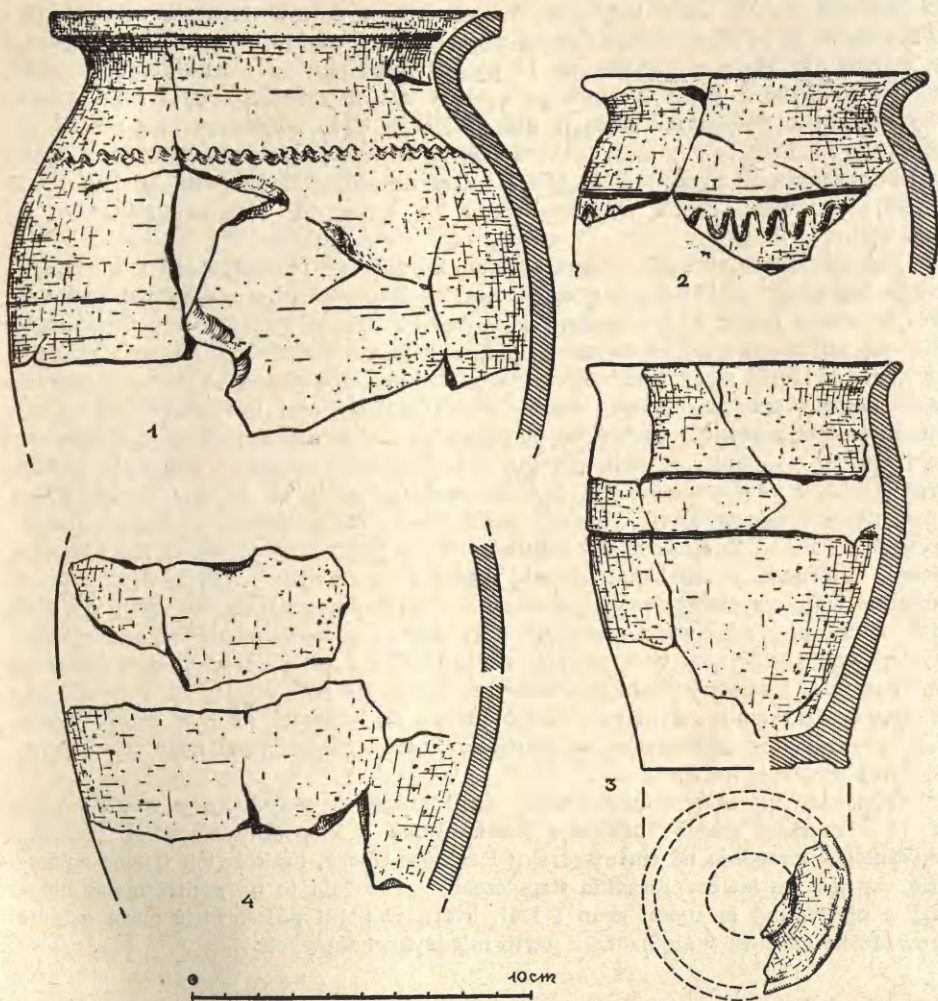
Bezpośrednio poniżej warstwy ciałopalenia, na głębokości 80—100 cm, wystąpił ciemnożółty piasek (zawierający drobne ułamki węgla drzewnego oraz 1 fragment bliżej nie określonej ceramiki pradziejowej) przechodzący w zaburzony poziom jasnozielonkawego piasku ze żwirem i głazami eratycznymi. Nawarstwienia te, wyznaczające pierwotny poziom przed budową kurhanu, uległy dwukrotnemu zaburzeniu.

W odległości ok. 200 cm na południowy wschód od centrum kurhanu widoczny jest ślad wkopu o wymiarach 180×220 cm, rysujący się już w warstwie podglebia. Wypełnisko tego wkopu stanowi ciemnobraunatna próchnica, w obrębie której znaleziono liczne ułamki węgla drzewnego, a także 2 fragmenty bliżej nie określonych przedmiotów żelaznych, zapewne nowożytnych. Wkop ten sięga do głębokości 100 cm od szczytu kurhanu. Natomiast w odległości 329 cm na południe od centrum kurhanu stwierdzono istnienie drugiego wkopu, kształtu kolistego, o średnicy około 150 cm i głębokości 90 cm. Wkop ten jest starszy od poprzedniego, gdyż nie przecina humusu i podglebia. Jego stratygraficzny stosunek do nawarstwień stanowiących trzon kurhanu nie jest całkowicie jasny.

Inwentarz kurhanu nr 14 stanowią wspomniane powyżej fragmenty czterech ręcznic lepionych, obtaczanych górą naczyń, z których każde reprezentuje nieco odmienny typ. Naczynie 1, zachowane tylko w górnej części, kształtu baniastego o silnie zaznaczonym przewężeniu pod brzegiem, wykonane jest z gliny jasnobrunatnej, schudzonej niezbyt dużą domieszką drobnziarnistego piasku i tłucznią, nosi w górnej partii ślady dość silnego obtaczania. Na brzuścu zdobione jest nieregularnymi płytkimi liniami poziomymi, na których tle przebiega spiralnie pojedyncza linia falista (ryc. 3a). Naczyńko 2, kształtu baniastego, zachowane również tylko w górnej części, wykonane jest z gliny bardzo zbliżonej do naczynia 1. Nosi bardzo słabe ślady obtaczania, sięgające od krawędzi do przewężenia pod brzegiem. Ornament składa się z pojedynczych linii poziomej i falistej (ryc. 3b). Zachowane prawie w całości naczyńko 3, kształtu workowatego, wykonane jest z ceglasczerwonawej gliny, zawierającej małą domieszkę średniego i drobnego tłucznia z nielicznymi grubszyimi ziarnami. Ślady słabego obtaczania. Na dnie wypukły ślad odcisku osi krążka garncarskiego (?). Ornament — dwa wąskie, głęboko ryte żłobki poziome (ryc. 3c). Z naczynia 4 zachowały się jedynie fragmenty brzuśca baniastego, wykonane z czerwonobrunatnej gliny z niezbyt dużą domieszką drobnziarnistego tłucznia i nikłymi śladami obtaczania (ryc. 3d). Żadne z opisanych naczyń nie nosi śladów wtórnego przepalenia w ogniu.

Materiały ceramiczne są jedyną podstawą datowania kurhanu nr 14, tak jak i poprzednich. Ogólnie można by go wiązać z II grupą ceramiki małopolskiej, datowaną na VI—VII do schyłku VIII czy też przełomu VIII i IX wieku⁵, z tym

⁵ E. Dąbrowska, *Uwagi o chronologii najstarszej wczesnośredniowiecznej ceramiki w Małopolsce*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”. Styczeń — czerwiec 1963, Kraków 1964, s. 59.

Ryc. 3. Racibórz-Obora. Inwentarz kurhanu 14:

a — naczynie 1; b — naczynie 2; c — naczynie 3; d — naczynie 4

Rys. T. Wenhrynowicz

iż fragmentaryczne zachowanie naczyń, a zwłaszcza brak den, utrudnia ich klasyfikację typologiczną. W dotychczasowym materiale z cmentarzyska Racibórz-Obora brak bezpośrednich analogii dla naczyń z kurhanu nr 14. Najbardziej zbliżone do naczynia 1/14 jest naczynie 2/3 z tegoż cmentarzyska⁶, a za nim ceramika z osady na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz⁷. Pewne podobieństwa widzimy też w ceramice z najstarszych warstw grodu w Opolu,

⁶ Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko...*, s. 290, ryc. 8c.

⁷ J. Gedigowa, B. Gediga, *Sprawozdanie z badań osady wczesnośredniowiecznej na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1961 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15: 1965, s. 316, ryc. 1.

datowanych na VIII—IX w.⁸, oraz z kurhanu nr 8 cmentarzyska ciałopalnego w Kornatce, pow. Myślenice. Również naczynie 2/14 znajduje przybliżone analogie w małym naczynku z kurhanu nr 15 na cmentarzysku w Kornatce, datowanym jak i kurhan nr 8 w przybliżeniu od połowy VII do przełomu VIII i IX wieku⁹. Nie znaleziono dotychczas analogii dla naczynka 3/14. Wykazuje ono pewne nawiązania do naczyń z grodziska w Lubomi, pow. Rybnik¹⁰. Tak więc z braku zarówno zabytków przewodnich, jak i ściśle datowanych analogii kurhan nr 14 możemy datować jedynie w przybliżeniu na okres od VII do przełomu VIII i IX wieku.

Pod względem obrządku pogrzebowego kurhan nr 14 wiąże się z kurhanami grupy pierwszej, aczkolwiek na cmentarzysku Racibórz-Obora obserwujemy duże zróżnicowanie mogił pod względem lokalizacji i typów pochówków. Charakteryzuje się on następującymi cechami: 1) kremacja została dokonana poza obrębem kurhanu, 2) reszty stosu umieszczono na poziomie pierwotnym w centrum późniejszego nasypu, przy czym teren został najprawdopodobniej uprzednio oczyszczony, nie stwierdzono bowiem warstewki pierwotnego podglebia. Porównanie składu calca i nasypu wykazuje, że ziemię brano z najbliższego otoczenia kurhanu, pomimo braku śladów rowu dookólnego. Nie stwierdzono również śladów jakichkolwiek konstrukcji wewnętrznych kurhanu. Brak śladów zabytków ruchomych umieszczonych na stosie. Znaleziono w obrębie kurhanu fragmenty ceramiki nie wykazują śladów wtórnego przepalenia. Ułamki kości i fragmenty naczyń występują na poziomie warstwy ciałopalenia, zwłaszcza we wschodniej partii kurhanu, jak również w nasypie. Na uwagę zasługuje fakt dużego zróżnicowania wysokościowego występowania ułamków tych samych naczyń. Wśród przebadanych dotychczas na cmentarzysku Racibórz-Obora obiektów kurhan nr 14 pod względem obrządku pogrzebowego wykazuje największe podobieństwo do kurhanu nr 3 w grupie pierwszej, z tym iż nie stwierdzono tu ułamków kości i fragmentów naczyń w zewnętrznym horyzoncie kurhanu.

Charakter inwentarza grobowego, jak i obrządek pogrzebowy wiąże kurhan nr 14 z młodszą grupą kurhanów (kurhany nr 3 i 5, datowane VIII—IX w.), wyróżnioną uprzednio na cmentarzysku Racibórz-Obora, aczkolwiek trudno stwierdzić, czy jest on im bezpośrednio współczesny¹¹. Pozwala to na podtrzymanie hipotezy o pierwotnej łączności grup I i II, którą w pełni potwierdzić mogą jedynie prowadzone na dużą skalę badania partii międzykurhanowych.

ELŻBIETA DĄBROWSKA

EXCAVATIONS OF AN EARLY MEDIEVAL CEMETERY OF BURIAL MOUNDS (GROUP II) AT RACIBÓRZ-OBORA

Unlike in former seasons, the 1966 excavations concentrated on group II of barrows at Racibórz-Obora. Their object was to determine the character and

⁸ W. Hołubowicz, *Badania wykopaliskowe w Opolu w 1959 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14: 1962, s. 279—280, ryc. 8a.

⁹ H. Zoll-Adamikowa, *Ciałopalne kurhany wczesnośredniowieczne w Kornatce, pow. Myślenice, w świetle badań lat 1963—1965*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 19: 1967, s. 304—335.

¹⁰ Materiały nie publikowane z badań R. Jakimowicza w latach 1937—1939 udostępnione mi łaskawie przez dr J. Marciniaka. Niestety brak metryk uniemożliwia ustalenie bliższej chronologii.

¹¹ Dąbrowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko...*, s. 302—303.

chronology of this group and its relation to the first group, distant 140 m. The barrow explored (no. 14) was of circular shape, 6.5 by 7 m in size and 99 cm high. Five successive layers were distinguished in the mound: modern humus with subsoil, dark yellow sand, light yellow sand with gravel which formed the proper mound of the barrow, and grey-blue cremation layer. Potsherds and fragments of charred bones occurred both in the mound of the barrow (starting from the boundary between the dark yellow sand and the light yellow sand with gravel) and in the cremation layer.

The recovered potsherds come from 4 vessels, each representing a slightly different type. They were made of clay tempered by an admixture of sand and crushed stone; their upper parts were finished on the wheel. The typology of the pottery provides the only clue for chronological determination of the barrow which has been dated from the 7th to the turn of the 8th/9th centuries. The type of the grave goods and the burial rite allow us to link barrow 14 with the group of later barrows which was previously distinguished on the cemetery of Racibórz-Obora (barrows 3 and 5), though it is difficult to establish whether it is contemporary to them.

